

РОЗДІЛ X ВІЙСЬКОВІ РОЗВІДКИ

*В. Задунайський
(м. Донецьк)*

ВИКОРИСТАННЯ “ЛАВИ” КОЗАЦЬКОЮ І ПОЛЬСЬКОЮ КАВАЛЕРІЄЮ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Історія військової справи тієї чи іншої країни не є ізольованою, бо першопричиною існування збройних сил була їх націленість протидіяти на полі бою ворожому війську. Саме тому розвиток воєнного мистецтва кожної держави чи народу (в разі його бездержавності) залежить від багатьох факторів, у тому числі й від здатності використати позитивні досягнення сусідів. Усе це повністю стосується і співвідношення між польською та козацькою системою ведення кавалерійського бою.

Впродовж кількох століть українське козацтво й польське військо діяли спільно проти ворогів, збагачуючи свій бойовий і військовий досвід. На початку XX ст. Польща та Україна не мали власних держав, а тому не існувало повноцінних українського й польського військ. Українці та поляки не лише служили у військах своїх поневолювачів, але під час Першої світової війни змушені були воювати проти своїх єдинокровних братів (українці Галичани – проти наддніпрянців, а поляки колишнього “Королівства Польського” – проти одноплемінників з “Великої” й “Малої” Польщі).

Повертаючись до воєнного мистецтва, слід підкреслити, що, на відміну від поляків, частина нащадків українських козаків впродовж XIX – початку XX ст. змогла зберегти залишки свого військового устрою і деякі елементи територіальної автономії (“Землі козацьких військ”). За таких обставин у Кубанському (тут більшість козаків була українського походження) та частково Донському й Терському (там зберігалися регіони компактного розселення нащадків різноманітних українських козацьких формувань, котрі переселилися на ці терени в II половині XVIII ст. – у I половині XIX ст.) козацьких військах збереглася і трансформувалася воєнна спадщина Запорізької Січі та Гетьманщини. Такий стан речей дає змогу вести мову про збереження українських козацьких воєнних традицій серед зазначених формувань.

Поряд із цим слід зазначити, що під час Першої світової війни поляки активно розпочали відродження власних військових національних формувань у складі німецької й австро-угорської армій. У той період польське військове керівництво використовувало, як традиції збройних сил Речі Посполитої та Королівства Польського, так і добровольчих військових формувань, що брали участь у повстаннях та європейських війнах кінця XVIII ст. – I половини XIX ст. Це дозволяє вести мову про часткове збереження польських національних воєнних традицій, а, отже, й про можливість їхнього використання в новітніх власних відповідних формуваннях.

Таким чином, ми маємо підстави для порівняння військового вишколу козацької та польської кінноти щодо тактичних дій її підрозділів на полі бою у роки Першої світової війни. Здійснення такого аналізу дасть можливість не лише співставити підготовку кіннотників, а й з’ясувати рівень відповідності між її формою і змістом.

Важливість дослідження зазначеної проблематики підсилюється ще й тим, що на початку XX ст. кавалерія все ще залишалася одним із найважливіших родів зброї,

від боєздатності якої залежав загальний успіх бойових дій.

Цікавим є і те, що під час Першої світової війни не лише почалася загальна переоцінка значення кінноти, а й відбувалися зіткнення козацької (діяла у складі російської армії) з кавалерією Австро-Угорщини та Німеччини (в котрій поляки брали участь не лише розпорошено, але й у вигляді окремих власних підрозділів).

Завдяки всьому вищезазначеному ми маємо можливість порівняти розуміння застосування специфічного бойового порядку “лава” козацькими формуваннями польськими підрозділами, бо, як одні, так й інші мали власні вимоги до використання останньої згідно з відповідними настановами та статутами.

Отже, дослідження змісту вишколу козацької й польської кінноти на початку ХХ ст. щодо використання “лави” є досить важливим аспектом, як вітчизняної, так і польської воєнної історії, а тому потребує ґрунтовних наукових досліджень. На жаль, ця проблематика досі не набула належної уваги в українській та зарубіжній історіографії.

Серед зарубіжних істориків слід перш за все виділити польських науковців, котрі приділяли значну увагу становленню й розвитку своєї кавалерії¹, а також українського козацтва². Проте питання підготовки польської кінноти на початку ХХ ст. щодо тактичного використання “лави”, у порівнянні з козаками досі не досліджувалося.

Окреме місце посідають розробки дореволюційних військових фахівців-кавалеристів, котрі приділяли увагу вишколу цього роду зброї³. На жаль, проблеми підготовки польської кавалерії в розробках цих авторів відсутні. Бракувало їм і всебічного аналізу діяльності козацької кінноти.

Стосовно російської історіографії також доводиться констатувати, що вона хоча й торкається загальних військово-тактичних аспектів діяльності козацьких підрозділів, але тільки в контексті аналізу їх формування⁴ або стосовно участі у бойових діях Першої та Другої світових воєн чи громадянської війни⁵.

Щодо вітчизняної історіографії слід зазначити, що вона, безумовно, цікавиться історією українського війська, особливо в кінці Першої світової війни та за часів Української революції (1917–1920 рр.), але без аналізу військового вишколу кінноти⁶. До того ж бракує порівняння його із відповідними діями польської кавалерії.

Проблему козацьких формувань досліджували ряд авторів, проте, вони головним чином торкалися індивідуальної бойової підготовки кіннотників, у тому числі й провідних країн Європи (кінець ХІХ – початку ХХ ст.)⁷. На жаль, проблеми тактичного вишколу польських та козацьких кавалерійських підрозділів не розглядалися і не порівнювалися.

Такий стан речей засвідчує відсутність ґрунтовних досліджень з військової підготовки козацької кінноти початку ХХ ст. щодо використання традиційного бойового порядку українських козаків під назвою “лава”. Також необхідно підкреслити відсутність відповідних досліджень стосовно використання польською кавалерією у той час прийомів ведення бою в тактичному шикуванні її підрозділів у “лаву”.

Отже, зазначена проблематика не отримала належного опрацювання вітчизняними і зарубіжними істориками, що й викликало появу цієї розробки.

Актуальність теми дослідження обумовлена потребою висвітлення цієї практично не розробленої проблеми – збереження і використання української козацької спадщини на початку ХХ ст. – й введенням до наукового обігу нових фактів та документів.

Метою цієї статті є спроба виявити реальний зміст тактичної форми ведення бойових дій козацькою кіннотою (“лава”) і з’ясування її відповідності історичним прототипам, а також аналіз рівня запозичення польською кавалерією цього засобу ведення бою у кінному строю.

Джерельним підґрунтям цього дослідження стали матеріали, почерпнуті в архівних установах України (ЦДІА України й Державному архіві Донецької області (ДА-ДО)) і Польщі (Центральний архів військовий (СAW)) та ЦНТБ ім. акад. Вернадського (статути й настанови початку XX ст., а також звіти-рекомендації провідних фахівців з вишколу кавалерії⁸). Зазначена сукупність джерельних матеріалів забезпечує достатню наукову достовірність запропонованого дослідження.

Наукова новизна розробки обумовлена тим, що автор уперше на ґрунті доступних джерел і аналізу існуючої літератури розкриває зміст бойового ладу – “лава” й підготовку для його використання у козацькій та польській кінноті. Завдяки цьому ми маємо підстави для вияву рівня відповідності цьому тактичному засобу ведення бою прийомів, що використовувалися козацькими формуваннями Російської імперії й польськими кавалерійськими підрозділами під час Першої світової війни.

Залучення нових і маловідомих історичних фактів з використання козацькою та польською кіннотою “лави” сприятиме більш ґрунтовному й комплексному вивченню загальновоєнної проблематики історії України та Польщі під час Першої світової війни.

Розглядаючи питання використання тактичної побудови кавалерійського підрозділу “лавою” під час бойового зіткнення кінними формуваннями козацьких військ Російської імперії початку XX ст., перш за все вважаємо необхідним привернути увагу до цього терміна. Він, як і деякі інші українські військові терміни (“кроки”, “батування” й “вентир”), потрапили до російських нормативних документів, що стосувалися військової підготовки козацьких формувань⁹.

Чому ж російський царат, що вів безкомпромісну боротьбу проти українського культурного життя (у першу чергу проти мови), дозволив зафіксувати та вживати козацькі військові терміни?

Лише тому, що традиції українського козацького військового мистецтва мали суттєві відмінності від російського. В зв'язку з цим низку визначальних прийомів ведення бою просто неможливо було відкинути, оскільки для їх означення не існувало аналогів у російській мові.

Більше того, серед різноманітних козацьких військ українські, попри те, що вдвічі поступалися за чисельністю росіянам, усе ж таки мали серйозні військові досягнення в часи попереднього розквіту власних формувань, з котрими приходилося рахуватися військовим фахівцям імперії. Поряд із цим завдяки впливам українського козацького бойового мистецтва на сусідні російські козацькі війська відбувалося використання останніми передового бойового досвіду першого.

Ці пріоритети визнавали не лише козаки, а й царський уряд, наслідком чого і стала поява у настановах з вишколу всіх козацьких військ Російської імперії “лави” та інших прийомів і засобів ведення бою й відповідних військових термінів українського походження.

На початку XX ст. під “лавою” розуміли принцип побудови кінного підрозділу козаків в один ряд з інтервалами¹⁰. Проте це лише ознака зовнішнього вигляду побудови козацького підрозділу під час дії на полі бою. Особливість “лави” полягала в надзвичайній мобільності та мінливості дій цього підрозділу, що діяв у цьому типі строю кінноти¹¹. Так, козаки в попередні часи були здатні з цього строю залежно від обставин бойового зіткнення групуватися у невеликі гурти спішуватися й спільно діяти зі своїми вершниками, використовуючи існуючий ландшафт. На жаль, цей принцип мінливої дії “лави” не був належною мірою регламентований і передбачав безпосередню передачу знань та вмінь серед козаків від старших молодшим¹². Завдяки цьому досягалося високе мистецтво ведення бою козацьким підрозділом.

В умовах ослаблення зв'язків між поколіннями козаків, і через скорочення часу військової служби (що відбувалося завдяки зменшенню бойових дій та реформам

70-х рр. XIX ст.) почалося зменшення підготовки з цього складного, але дуже ділового тактичного прийому ведення бою. Однак провідні фахівці з кавалерійського вишколу не лише пропонували розробити більш детальні настанови з підготовки козаків, а й використати цей досвід для навчання армійської кінноти. Так, відомий російський офіцер-кавалерист граф О. Келлер вважав “лаву” найбільш прийнятним для всієї російської кінноти типом тактичного строю і водночас дії, який переважав всі інші кавалерійські форми та засоби ведення бою завдяки її рухливості й гнучкості¹³.

Слід підкреслити, що використання повноцінної “лави” обумовлювало необхідність постійного і тривалого вишколу кінного підрозділу за умови надзвичайної ваги індивідуальної бойової та водночас військово-тактичної підготовки. В умовах Російської імперії лише козаки мали не тільки досвід підготовки щодо “лави”, а й традиції тривалого індивідуального і колективного вишколу¹⁴.

Отже, попри певне обмеження підготовки козаків з напрацювання тактичних дій у “лаві” на початку XX ст., яке дещо збідніло її військово значення, цей вид дії на полі бою для них залишався домінуючим. Більше того, провідні фахівці з кавалерійського воєнного мистецтва вважали необхідним використати мистецтво “козацької лави” для регулярної кінноти, але ці наміри не вдалося зреалізувати.

Тепер розглянемо використання “лави” в польських кінних підрозділах, що з’явилися під час Першої світової війни у військах Австро-Угорської імперії й Німеччини. Перш за все слід підкреслити, що для польських добровольчих формувань, які з’явилися в складі армій цих двох країн в той час як складових легіонів, було розроблено і видано їхньою мовою відповідні настанови та статuti.

Так, спочатку в 1915 р. було видано “Тимчасовий регламент кавалерії”, котрий затвердило керівництво I бригади польських легіонів у Кракові¹⁵, а в лютому 1917 р. з’явилися “Регламенти й вимоги польської кавалерії” видані у Берліні¹⁶. Вже сам цей факт заслуговує на увагу. Викликає зацікавлення використання в цих нормативних актах українського військового козацького терміну “лава”.

Слід звернути увагу на те, що польські кінні підрозділи діяли, як у німецькій, так і австро-угорській армії. При цьому поляки, котрі служили в цих арміях, не мали жодних зв’язків із тогочасними козацькими формуваннями Росії. Тобто термін “лава” не міг бути запозичений поляками у той час від російських козацьких формувань, тим більше, що в самій царській імперії регулярна кавалерія не перейняла цього аспекту бойового досвіду.

Отже, термін “лава” в польських формуваннях кінноти, очевидно, з’явився за часів спільної бойової діяльності українських козаків та польських кавалеристів у XVI – XVII ст.

Ведучи мову про термін “лава”, котрий використовувався в польських нормативних документах, слід зазначити, що він стосувався тактичної побудови кінного підрозділу до ескадрону включно¹⁷. Цей тип тактичної побудови являв собою однорядний розріджений стрій. Згідно з регламентом 1915 р., його слід було використовувати для патрулювання місцевості або маневру з метою втягнення ворога у засідку¹⁸, тоді як за регламентом 1917 р. “лаву” слід було використовувати під час переслідування відступаючого ворога¹⁹.

Зазначений зміст тактичного шикування в “лаву” мав певну відповідність тому призначенню останньої, яке вона відігравала у козацьких кінних формуваннях початку XX ст.

Цим спільним було: 1 – шикування кавалеристів в одну шеренгу з інтервалами; 2 – використання “лави” для заманювання ворога у засідку; 3 – дія в останній під час переслідування відступаючого противника; 4 – використання “лави” для патрулювання місцевості²⁰.

Поряд із цим польській кінноті бракувало наступних можливостей для використання “лавного” строю, які збереглися в козацьких формуваннях: 1 – використання “лави” не лише для підрозділів до рівня ескадрону (аналогом у козацьких формуваннях виступала сотня), а й на рівні цілого полку; 2 – визнання “лави” основним видом бойового шикування кінноти; 3 – дія її проти різних родів зброї противника ²¹.

Отже, між польською і козацькою кавалеріями є багато спільного щодо визначення “лави” як розрідженого одношеренгового шикування кінного підрозділу під час бойових зіткнень та здійснення певних дій. Проте козацькі кавалерійські формування вважали “лаву” головним видом бойового шикування й використовували його для всіх видів останніх.

Таким чином, між польською та козацькою кіннотою виявляються, як певні подібності, так і відмінності, що підтверджують більшу природність використання “лави” козаками. Поряд із цим навіть козацькі формування на початку XX ст. лише частково зберегли основні можливості дії у “лавному” строю. Сталося це через зменшення тривалості козацького індивідуального й колективного бойового та військового вишколу, внаслідок чого відбулося обмеження можливостей для постійного відточування відповідної майстерності.

Отже, на початку XX ст. мистецтво ведення бою в “лаві” хоча і не у повною мірою, але було збережено козацькими формуваннями імперії. Це підтверджує той факт, що деякі досягнення українського воєнного мистецтва, що не мали аналогів у російському війську, було збережено серед нащадків українського козацтва (перш за все в Кубанському й частково у Донському та Терському козацьких військах) і перейнято козаками іншого походження за згодою російського військового керівництва.

Таким чином, порядок тактичної побудови та відповідної бойової дії – “лава” – на початку XX ст. найповніше зберігався й практикувався козацькою кавалерією. Водночас, окрім нащадків українських козаків (а під їх впливом і представників інших козацьких формувань), лише польська кіннота спромоглася зберегти та використати під час Першої світової війни деякі складові козацької “лави”, які вона, вірогідно, запозичила за часів взаємної тісної військової співпраці в XVI – першій половині XVII ст.

Наприкінці слід зазначити, що піднята у цій статті тематика є складовою більш загальних проблем – історії козацької кінноти і воєнного мистецтва кавалерії, що заслуговують на подальші ґрунтовні дослідження з боку вітчизняної й зарубіжної історіографії.

¹ Z. Karpus. *Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku.* – Toruń, 1994; Rezmer W. *Kawaleria litewska 1918–1921*// *Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918–1921.* – Toruń, 2003. – S. 103-150; Smoliczki A. *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12.X.1918 do 25.IV.1920.* – Toruń, 2000; *Zarys organizacji I Armii Konnej Siemiona Budionnego (1919–1923)*// *Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918–1921.* – Toruń, 2003. – S. 13–102.

² M. Franc. *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI–XVII wieku.* – Toruń, 2002.

³ Бернгарди Ф. Служба конницы. – СПб, 1913; Дружинин К. Тактика кавалерийского боя. – СПб, 1894. – 54 с.; Отчет полк. Брусилова и п/полк. Химец о командировке во Францию, Австро-Венгрию и Германию для осмотра кавалерийских школ. – Науково-довідкова бібліотека

ЦДА України: ХІІ-1/0-88 № 58847. – С. 1–8;

⁴ *Матвеев О.* Военное дело / Очерки традиционной культуры казачеств России. – Москва – Краснодар, 2002. – Т.1. – С. 402 – 418; *Соклаков А.* Комплектование казачьих формирований и порядок службы казаков Российской империи в XIX – начале XX в. Автореферат дис. на соискание научной степени к.и.н. – Москва, 2004. – 25 с.

⁵ *Бугай Н.* Казачество России: отторжение, признание, возрождение. – М., 2000; *Краснов П.* Всевеликое Войско Донское // Белое Дело. Дон и Добровольческая Армия. – М., 1992. – С. 5 – 209; *Крикунов П.* Казаки между Гитлером и Сталиным. – М., 2005.

⁶ *Гриневич Л.* Військове будівництво в Радянській Україні (1917 – початок 30-х років ХХ ст.) / Історія Українського Війська. 1917–1995. – Львів, 1996. – С. 10–331; Історія Українського Війська. – К., 1993; *Тинченко Я.* Армии Украины 1917–1920. – М., 2002.

⁷ *Задунайський В.* Українські козацько-лицарські традиції в Наддніпрянській армії УНР (1917–1919 рр.) // Схід. – 2001. – № 3. – С. 60–62; Вплив козацьких військових традицій на становлення Збройних Сил Української Держави Гетьмана П.Скоропадського// Історичні і політологічні дослідження (Донецький Національний Університет. Історичний факультет). – 2003. – № 3/4. – С. 98–104; Використання козацьких військових традицій у легіоні “Українські Січові Стрільці”// Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 1. – С. 136–142; Бойова підготовка європейської кінноти та козаків (кінець XIX ст. – початок ХХ ст.) // Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст. – К., 2004. – Вип. 8. – С. 13–144.

⁸ *Келлер А.* Несколько кавалерийских вопросов. – СПб, 1910; *Миткевич В.* Казачья лава. – СПб, 1893.

⁹ Наставление для ведения занятий с казаками в учебных сборах // Собрание узаконений и распоряжений, издаваемое при правительствующем сенате. – СПб, 1911. – От.1. – С. 2455–2495.

¹⁰ *Келлер А.* Указ. соч. – С. 9.

¹¹ *Миткевич В.* Указ. соч. – С. 42–44.

¹² Там само. – С. 30–31.

¹³ *Келлер А.* Указ. соч. – С. 9.

¹⁴ Наставление... – С. 2459, 2467.

¹⁵ *Tymczasowy Regulamin Kawalerji.* – Krakow, 1915.

¹⁶ *Tymczasowy Regulamin...* – S. 53.

¹⁷ *Tymczasowy Regulamin...* – S. 53.

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Regulamin...* – S. 34.

²⁰ Наставление... – С. 2456, 2461, 2467.

²¹ Там само. – С. 2467, 2775.